

УДК 341.641

А. Фальковський
кандидат юридичних наук, адвокат

М. Майстренко
магістр права, юрист

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Становлення та розвиток міжнародно-правового захисту культурних цінностей відбувається протягом сотень років, проте універсальні міжнародно-правові договори з'явилися тільки на початку ХХ століття. Перша та Друга світові війни та подолання їх наслідків різко змінили ставлення світового співтовариства до питань захисту культурних цінностей, що зумовило прийняття низки міжнародно-правових договорів, які, крім іншого, стосувались проблеми захисту культурних прав людини. Підтверджує це, наприклад, наявність закріплення права на культурний розвиток у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року.

Серед найбільш важливих міжнародних документів варто відзначити, зокрема, прийняту в 1950 році Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини (надалі – Конвенція). З-поміж інших, практика Європейського суду з прав людини містить тлумачення норм Конвенції щодо захисту культурних прав.

Зважаючи на те, що це питання є на сьогодні принциповим для кожної країни, оскільки мова йде про право на самовизначення та розвиток національної культури, традицій, мови, встановлення історичної пам'яті, є необхідним детальне та різнобічне дослідження цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти захисту культурних прав висвітлено у працях представників як галузевих юридичних наук, фахівців теорії та філософії права, історії, так і представників сфери державного управління.

Наукові дослідження міжнародно-правового захисту культурних цінностей досліджували вітчизняні науковці (В.І. Акуленко, Д.О. Коваль, О.І. Мельничук, Ю.С. Шемшученко) та зарубіжні вчені (Дж. Х. Меррімен, П. Дж. О'Кіфі, Н.А. Потапова).

До питання дослідження практики Європейського суду з прав людини звертались такі вчені: О.В. Колісник, В.В. Лутковська, В.Т. Маляренко, П.М. Рабінович, Н.М. Раданович.

Варто звернути увагу, що в Україні відсутні комплексні дослідження рішень Європейського суду з прав людини у справах, що стосуються захисту культурних прав.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є розкриття змісту судової практики Європейського суду з прав людини, що стосується такого різновиду захисту культурних прав, як захист права власності на культурні цінності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з часів Законів Ману та Законів Хамурабі, в яких були норми про поводження із захопленими культурними цінностями ворога, захисту підлягали тільки речі матеріального світу: храми та інші будови, скульптури і твори образотворчого мистецтва.

Абстрактні думки щодо необхідності піклуватись про цивільну власність ворога знаходимо також у працях китайських стратегів Сунь У та Сунь Цзи, що датовані VI ст. до н. е. Так, Сунь У в книзі «Про воєнне мистецтво» закликав воїнів не руйнувати без потреби майна своїх супротивників [1, с. 78]. Грецький літописець Полібій у II ст. до н. е. писав: «Я сподіваюсь, що майбутні завойовники навчатимуться не розоряти міста, що їм підкорилися, адже вони будуть стримуватися від прикрашання своїх країн за рахунок бід та нещастя інших народів» [2, с 6 – 7].

Проте знищення предметів, що складають культурну цінність, супроводжує людство протягом усього його існування, і приклади з новітньої історії не є винятком із загальної тенденції.

Кричущим, безпрецедентним актом вандалізму є знищення талібами статуй Будди в Афганістані. Так, у березні 2001 року бійці Талібану, не дивлячись на протести всього світу, використали динаміт і артилерію для того, щоб зруйнувати оригінальні статуї V ст. нашої ери.

Іншим прикладом нищення всесвітньої культурної спадщини є руйнування та замінування бойовиками терористичного руху «Ісламська держава» пам'ятників античності сирійського міста Пальміра, визнаних об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Отже, руйнування всесвітньої культурної спадщини, зважаючи на транснаціональне та транскордонне значення багатьох культурних об'єктів, варто констатувати, що питання захисту культурних цінностей можна вирішити тільки на міжнародно-правовому рівні.

Ми погоджуємось із позицією Д.О. Ковалю стосовно підстав міжнародно-правового захисту

культурних цінностей. Так, науковець у своїй роботі зазначає, що в часи Античності та Середніх віків підставою для захисту культурних цінностей, як правило, слугувало культове призначення об'єкту і, крім того, бажання підтримати дисципліну у військах. Так із часом важливою складовою стала турбота про недержавну власність. Вважалося, що від небезпек війни повинні бути захищені предмети, які не належать супротивнику. Після Французької революції кінця XVIII ст. набирають сили доктрини спільної та національної культурної спадщини. Згодом це призвело до безумовного визнання «культурної складової» в захисті таких цінностей і покладення її в основу міжнародно-правового регулювання. Отже, мета захисту стала тлумачитись не тільки з точки зору важливості об'єктів культури чи приватної власності, а і з погляду збереження частини всесвітньої та національної культурної спадщини. Надалі така дворівнева мета набула ще й третього ступеня – щодо прав людини [3, с. 113].

Нормативне забезпечення третього рівня захисту здійснюється, зокрема, Женевськими конвенціями 1949 року, а також Додатковими протоколами до них 1977 року. Ці міжнародно-правові договори створюють достатню на сьогодні нормативну основу для захисту нематеріальної культурної спадщини через гарантування непорушності права на сповідування власної релігії та інших поглядів, мінімальних освітніх і культурних прав [4, с. 17].

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права

1966 року також зазначено право на культурний розвиток. У 2006 році Міністр закордонних справ Грузії виступив із критикою діяльності російських миротворців на території Абхазії та Осетії через нецільове та варварське використання об'єктів культурної спадщини. Для обґрунтування позиції використано як конвенції про захист культурної спадщини та культурних цінностей, так і Пакт 1966 року.

Культурні права людини закріплені, зокрема, в Загальній декларації прав людини (ст. 22 та 27), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 19).

Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) підтверджує існування в індивідів «права на культурні цінності» в різних формах: доступ до культурних об'єктів, право вимагати захисту культурних об'єктів державою тощо [5]. Це надає можливість зробити висновок, що культурні цінності перебувають під захистом міжнародного права, з точки зору їх потрійної ціннісної природи: як власності, як частини культурної спадщини, як об'єктивізованої форми реалізації права людини на культурні цінності (культурний розвиток).

Хоча ні Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Далі – Конвенція), ні ЄСПЛ не виділяють окремо «право на культуру», на відміну від інших міжнародно-правових документів, прецедентна практика ЄСПЛ містить приклади того, як «культурні права» можна захистити на основі таких ключових прав, як право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 Конвенції), право на свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції) і право власності (ст. 1 Протоколу № 1).

Основна маса рішень, у яких ЄСПЛ визнав, що право на захист культурної спадщини є законною метою, на підставі якої держава не може «втручатись» в особисті права громадян. Це справи, що стосуються права власності, закріпленого в статті 1 Протоколу № 1.

Так, у рішенні за справою «Бейлер проти Італії» (Beyeler v. Italy) № 33202 / 96, заявник оскаржував здійснення Міністерством культурної спадщини Італії свого права на переважну купівлю картини Ван Гога, яку він придбав у продавця антикваріату в Римі. Хоча ЄСПЛ встановив порушення права власності через відсутність справедливого балансу в засобах реалізації права переважної купівлі (набагато пізніша реалізація недійсної купівлі, створення ситуації невизначеності), ЄСПЛ встановив, що контроль з боку держави за ринком витворів мистецтва переслідує законну ціль захисту культурної спадщини країни. ЄСПЛ зауважив у цьому випадку, що національні органи влади користуються певними критеріями визначення того, що відповідає загальним інтересам суспільства (пункт 112).

Що стосується зразків мистецтва, створених іноземними митцями, ЄСПЛ відзначив, що Конвенція ЮНЕСКО 1970 року за певних обставин надає перевагу зв'язкам між ними та країною їх походження [6]. Однак ЄСПЛ зазначив, що стосовно витворів мистецтва, які на законних підставах знаходяться на території країни та належать до всесвітньої культурної спадщини, країна може на законних підставах застосовувати заходи, спрямовані на найбільш ефективне забезпечення широкого доступу громадськості до зазначених об'єктів (пункт 113) [7].

Варто зауважити, що надалі це явище отримало назву культурного інтернаціоналізму, теорію якого розвинув швейцарський учений

Дж. Х. Меррімен. На думку науковця, культурний інтернаціоналізм полягає в тому, що кожна людина зацікавлена у збереженні й отриманні задоволення від культурних цінностей, незалежно від їх місцезнаходження та культурного чи географічного джерела. У рамках культурного націоналізму такі цінності розглядаються як частина національного культурного надбання, велике значення у цьому зв'язку набувають такі фактори, як географічна приналежність певного об'єкта, його «національність» [8].

У подібному провадженні у справі «Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини» (Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany), заява №42527 / 98, ЄСПЛ визнав відсутність підстав для задоволення заяви, яка була подана скаржником і стосувалась вимоги щодо реституції майна, а саме картини, яку в 1946 році конфіскувала колишня Чехословаччина, згідно з президентським Указом № 12, у батька заявника. Останній посилався на те, що рішення німецьких судів щодо оголошення його позову про повернення у власність указаної картини неприйнятне, та повернення картини до Чеської Республіки порушило його право на власність. Обґрутовуючи свої вимоги, заявник посилався на пункт 1 статті 6 та на статтю 1 Протоколу № 1.

У цьому рішенні ЄСПЛ нагадав, що, згідно з усталеною практикою органів Конвенції, «майно» може становити «існуюче майно» або засоби, включаючи право вимоги, відповідно до якого заявник може стверджувати, що він має принаймні «законне сподівання» стосовно ефективного здійснення права власності. На відміну від цього, надія на визнання подальшої чинності старого права власності, ефективного здійснення якого було неможливим уже тривалий час, не може вважатись «майном» у розумінні цього терміна, що впливає зі змісту статті 1 Протоколу № 1, як ним не може вважатись умовне право вимоги, чинність якого припиняється внаслідок її невиконання (п. 83) [9].

Так, ЄСПЛ посилаючись на принцип *ratio ne temporis*, констатував відсутність юрисдикції розглядати обставини експропріації картини або породжені нею наслідки, наявні до цього часу. ЄСПЛ також зазначив, що в цьому разі немає жодних підстав вважати, що й далі має місце порушення Конвенції, вину за яке можна було б покласти на Федеративну Республіку Німеччину, і яке могло мати наслідки стосовно часових обмежень юрисдикції ЄСПЛ.

В іншому рішенні ЄСПЛ, у справі «Козачоглу проти Туреччини» (Kozacıoğlu v. Turkey), заява № 2334 / 03, суд установив, що неврахування архітектурних або історичних характеристик пам'ятки культури під час визначення компенсації за її експропріацію є порушенням статті 1 Протоколу № 1 та призводить до надмірного тягаря, покладеного таким чином на заявника.

Так, ЄСПЛ постановив, що захист культурної спадщини країни є законною метою, здатною виправдати експропріацію державної пам'ятки архітектури як «культурної власності». Суд нагадує, що рішення про прийняття законів стосовно експропріації власності, як правило, включає міркування політичного, економічного та соціального спрямування. Вважаючи природним, що свобода розсуду законодавця під час здійснення соціальної та економічної політики повинна зали-

шатись широкою. ЄСПЛ буде поважати рішення законодавчого органу, прийняте «на користь суспільства», крім випадків, коли воно не має розумного обґрунтування. Так само *matatis mutandis* – це правильно і для охорони довкілля, історичної або культурної спадщини країни (пункт 53).

У цьому розумінні Суд вказує, що збереження культурної спадщини і, де це може бути застосовано, його раціональне використання мають на меті, крім підтримки певної якості життя, збереження історичних, культурних коренів і традицій мистецтва того чи іншого регіону та його населення (пункт 54) [10].

Цей підхід було підтверджено й у справі «Дебелянови проти Болгарії» (Debelianovi v. Bulgaria), заява № 61951 / 100, коли заявники отримали судові рішення про повернення будинку, який належав їхньому батькові та був перетворений у музей у 1956 році після експропріації. Спірну будівлю було визнано найбільш значущою історичною та етнографічною будівлею в місті. Національна Рада ввела мораторій на закони про повернення власності, що підпадає під поняття національної пам'ятки культури. На підставі цього мораторію суди відхилили звернення заявників, які прагнули забезпечити ефективне володіння власністю.

Хоча Суд установив порушення статті 1 Протоколу № 1 на підставі того, що ситуація тривала більше 12 років, а заявники не отримали ніякої компенсації, спираючись на Рамкову конвенцію Ради Європи та Конвенцію про охорону архітектурної спадщини, ЄСПЛ вирішив, що метою мораторію було забезпечення збереження об'єктів національної спадщини, що було законною метою в контексті охорони культурної спадщини країни (пункт 54) [11].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що інститут захисту культурних прав зазнав стрімкого розвитку у ХХ ст. Особливо варто звернути увагу на те, що Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року була прийнята задовго до прийняття міжнародно-правових договорів, що безпосередньо стосуються захисту культурних прав, серед яких можна зазначити такі, як: Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 1972 року, Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи від 1985 року, Конвенція про охорону підводної культурної спадщини від 2001 року, Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини від 2003 року. Незважаючи на те, що ні Конвенція про захист прав і основоположних свобод, ні Європейський суд з прав людини не виділяють безпосередньо право на культуру або на участь у культурному житті, прецедентна практика ЄСПЛ містить низку судових рішень, у яких Суд тлумачить норми Конвенції, що стосуються захисту права власності на культурні цінності.

У зв'язку з проведеними дослідженнями, можна констатувати послідовну позицію ЄСПЛ щодо законності контролю з боку держави за ринком творів мистецтва як законної цілі захисту культурної спадщини. При цьому за обмеження чи позбавлення права власності на об'єкти культурної спадщини необхідно дотримуватись справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основних прав людини. Інакше виникає ситуація, що призводить до індивідуального та надмірного тягаря, покладеного на окремо визначену особу. Іншою обов'язковою вимогою дотримання гарантованих прав і свобод людини є необхідність справедливої компенсації за втрачене майно.

Таким чином, можна зробити висновок, що захист та збереження культурної спадщини є законною метою, на підставі якої особа може бути позбавлена права власності на культурні цінності в контексті статті 1 Протоколу № 1. При цьому необхідно дотримуватись таких принципів, як справедливий баланс між вимогами загального інтересу суспільства і правилами захисту основних прав людини та необхідність справедливої компенсації за експропрійоване майно на користь його власника.

Література

1. Репецький В.М. Міжнародне гуманітарне право: Підручник. / В.М. Репецький, В.М. Лисик – К.: Знання, 2007. – 467 с.
2. Курьер ЮНЕСКО. – 1978. – Август – 40 с.
3. Коваль Д.О. В ім'я мистецтва: міжнародно-правовий контекстуальний аналіз культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом: монографія / [Д.О. Коваль]; Нац. ун-т Одеська юрид. акад. – Одеса: Фенікс, 2016. – 418 с.
4. A.F. Vrdoljak. Cultural Heritage in Human Rights and Humanitarian Law // International Humanitarian Law and International Human Rights Law. Edited by Orna Ben-Naftali; Oxford University Press. – 2011. P. 254.
5. Витцум В.Г. Международное право. / В.Г. Витцум – М.: Инфотропикмедиа. – 2011. – с. 717.
6. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14. 11. 1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_186.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бейлер проти Італії» [Bevelerv. Italy], заява № 33202 / 96. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/abrolaw/8570>.
8. Merryman, John Henry. Two ways of thinking about cultural property // American Journal of International Law. – 1986. – р. 833.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини» [Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany], заява № 42527 / 98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=520>.

10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Козачоґлу проти Туреччини» [Kozacıoğlu v. Turkey] заява № 2334 / 03. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/sites/search/pages/search.aspx>.

11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Дебелянови проти Болгарії» [Debelianovi v. Bulgaria], заява № 61951 / 100. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.humanrights.bg/Contents/Item/Display/1078>.

Анотація

Фальковський А., Майстренко М. Захист права на культурні цінності у практиці Європейського суду з прав людини. – Стаття.

Європейський суд з прав людини не виділяє безпосередньо право на культуру або на участь у культурному житті. Прецедентна практика ЄСПЛ містить низку судових рішень, у яких Суд тлумачить норми Конвенції, що стосуються захисту права власності на культурні цінності. ЄСПЛ вимагає дотримуватись таких принципів, як справедливий баланс між вимогами загального суспільного інтересу і правилами захисту основних прав людини та необхідність справедливої компенсації за експропрійоване майно на користь його власника.

Ключові слова: культурні права, право власності, Європейський суд з прав людини, культурні цінності, справедлива компенсація, суспільний інтерес.

Аннотация

Фальковский А., Майстренко М. Защита права собственности на культурные ценности в практике Европейского суда по правам человека. – Статья.

Европейский суд по правам человека не выделяет непосредственно право на культуру или на участие в культурной жизни, прецедентная практика ЕСПЧ содержит ряд судебных решений, в которых Суд толкует нормы Конвенции, которые касаются защиты права собственности на культурные ценности. ЕСПЧ требует придерживаться таких принципов, как справедливый баланс между требованиями общественного интереса и правилами защиты основных прав человека, а также необходимостью справедливой компенсации за экспропрированное имущество в пользу его собственника.

Ключевые слова: культурные права, право собственности, Европейский суд по правам человека, культурные ценности, справедливая компенсация, общественный интерес.

Summary

Falkovskyi A., Maistrenko M. Protection of Cultural Property in the practice of the European Court of Human Rights – Article.

The European Court of Human Rights does not emit directly right of culture or the right of participate in cultural life, a precedential practice of European Court of Human Rights contains a number of judgments in which the Court interprets Provisions of the Convention relating to the protection of ownership of cultural property. European Court of Human Rights requires to observe such principles like a fair balance between the demands of the general public interest and the requirement to protect fundamental human rights and the need for a fair indemnity for the expropriated property in favor of the owner of such property.

Key words: cultural rights, the ownership, European Courts of Human Rights, cultural value, fair indemnity, public interest.